

ПРАВОВІ ФІКЦІЇ ЯК НЕТИПОВІ НОРМАТИВНІ ПРИПИСИ

У даній статті пропонуються деякі результати наукового пошуку встановлення природи, змісту і регулятивного призначення розповсюджених у праві фікцій як нетипових нормативних приписів.

Питанням нетипових нормативних приписів займалися такі видатні вчені, як М. Г. Александров, В. К. Бабаєв, В. М. Горшенев, В. М. Семенов, В. І. Камінська та інші. Кожен з перелічених науковців звертає свій погляд на цю проблему.

Норма права — класична композиція нормативного припису. Стало звичайним, наприклад, твердження, що зміст права поєднує тільки встановлені чи санкціоновані норми права як обов'язкові правила поведінки. Між тим, не всі нормативні приписи являють собою модель норми права і тому немає достатніх підстав ототожнювати багатьох з них з нормою права.

Нетипові нормативні приписи, що входять у зміст права як специфічні установа, повинні відмежовуватися від норм права. Вихідним науковим положенням при цьому повинний бути висновок про те, що норма права є композицією класичного нормативного узагальнення, що акумулює в собі всі типові риси нормативного покажчика у виді чіткого правила поведінки. Нетипові ж нормативні приписи «нетипові» тому, що несуть у собі, свого роду, незавершені риси моделі [1].

У сучасній теорії права до типових властивостей норми права зазвичай відносять те, що складає її класичну композиційну характеристику. Таке ж правове явище, як правова фікція, яка не укладається в характеристики типового нормативного припису, відноситься до нетипових правових утворень. Зазначимо, що приписи норми завжди мають представницько-зобов'язуючий характер: одній стороні відношень, що урегульовані нормою права, надаються певні права (суб'єктивне право), на іншу — покладаються юридичні обов'язки. Двосторонній характер припису найчастіше фіксується в гіпотезі норми. Варто вказувати на своєрідний двосторонній характер змісту санкції норми права, у якій зазвичай передбачається юридична відповідальність винної сторони.

Типова композиція правової норми відбиває специфіку її структурної побудови, яка складається з трьох частин: гіпотези, диспозиції і санкції. У даному випадку, мова йде про наукову модель логічно й органічно об'єднаних природних частин складного явища. У своїй сукупності вони розкривають нормальну анатомію нормативного припису, причому усі вони органічно взаємозалежні. Типовий нормативний припис акумулює в собі всі основні властивості права: нормативність, формальну визначеність, владність (примусовість) і стабільність. Норма права як класичне нормативне узагальнення характеризується тим, що містить у собі всі основні способи впливу на поведінку людей: дозвіл, веління, заборона.

Усі ці моменти в сукупності характеризують норму права як типовий нормативний припис.

Проте нетипові нормативні приписи — це приписи «нестандартного» характеру, у яких відсутні ті чи інші властивості, ознаки, моменти, об'єктивно властиві класичній моделі норми права. Саме тому, що вони нестандартні, іменуються «нетиповими» нормативними приписами. Нетиповість виражається головним чином у тім, що вони позбавлені традиційної логічності норми права, чи не містять або майже не містять деяких її природних елементів, у силу чого виглядають композиційно недосконалими, структурно незавершеними. Нетипові нормативні приписи стосовно норми права і змісту усього права мають субсидіарний характер, виконують роль обставин, що доповнюють усю композицію права, що зв'язують усі його елементи в єдину цілісність. Вони підсилюють нормативні властивості права тими чи іншими відтінками і додають праву як цілісній системі композиційну завершеність, повноту.

Нетипові нормативні приписи надзвичайно численні за природою і змістом і різноманітні за своїм призначенням. Тому, даючи їхню класифікацію, важливо розкрити природу, зміст і призначення кожної з них. В. М. Горшенев ці приписи розділив на три групи. У першій групі нормативні приписи, що відрізняються більшим ступенем нормативності. До цієї групи автор відніс такі нормативні приписи, як планові завдання, рекомендації, терміни і преюдиції [2].

У другій групі нормативні узагальнення, що характеризуються тим, що в їхніх нормативних приписів міститься відома частка допущення, відносність стану. Причому умовність таких нормативних приписів покликана забезпечити стабільність ситуації, коли характер фактичних обставин, що підлягають правовій оцінці, надзвичайно невизначений. До цієї групи віднесені презумпції та фікції.

У третю групу об'єднані нормативні розпорядження, що виконують функції свого роду трафарету і призначені для того, щоб з їх допомогою можна було засвідчити юридичну характеристику визначеної фактичної обставини, реальність стану, що має юридичне значення. Регулююче вплив таких нормативних узагальнень виражається в тім, що вони як би «прикладуються» до фактичних обставин і при збігу моделі, що міститься в нормативному розпорядженні. До цієї групи відносяться дефініції і юридичні конструкції [3].

Таким чином, правові фікції віднесені до другої групи. При цьому, під правовою фікцією прийнято розуміти засіб юридичної техніки, за допомогою якої конструється свідомо не існуюче положення, визнане існуючим і володіюче імперативністю, що відіграє роль відсутнього юридичного факту [4].

Юридична природа фікції визначається тим, що вона закріплена у відповідному правовому акті і тому має силу загальнообов'язкового припису. Її нормативні властивості виражаються в тім, що вона, як правило, відокремлює ті чи інші обставини, додаючи їм значення юридичних фактів, здатних мати значення при розгляді правозастосовчим органом, до якого надійшла у провадження справа. Регулятивний вплив фікції полягає в тому, що з її допомогою забезпе-

чується визначена стійкість прийнятого акта застосування права в ситуації, коли виявлена непоправна невідомість.

За допомогою правових функцій вдається мінімізувати витрати пробільності права, одночасно уникаючи зайвої формалізованості відносин, що складаються, у сфері дії права [5].

На тому, що логічне виникнення правових фікцій має принципову відмінність від побудови інших норм, наполягають сучасні науковці. Особливості логічної побудови правових фікцій полягають в тому, що вони, як нетипові приписи, являють собою одночасно потенційну можливість і практичну незаперечність [6].

Зазначимо, що в юридичній літературі запропоновано говорити про правові фікції як типовий юридичний метод, який дозволяє уникати невизначеності в складних юридичних ситуаціях, що, таким чином, не дає підстав розглядати правові фікції як нетипові нормативні приписи [7]. У даному випадку ототожнюється проблема багатовікового використання правових фікцій з проблемою їх співвідношення з правовими нормами, що одержує свій вираз в існуванні типових і нетипових нормативних приписах.

Наукове осмислення змісту права під кутом зору відособлення у його складі нетипових нормативних приписів дозволяє значно підсилити логіку понятійного ладу теорії права, яскравіше підкреслити зв'язок теорії права з галузевими юридичними науками, а також з юридичною практикою [8].

Як справедливо зазначав З. М. Черніловський, у правовій фікції занадто давня історія і велика область застосування, щоб відноситися до неї із зневагою [9].

Питання про більш широке використання правових фікцій сьогодні пов'язуються з взаємодією національного права з правом інтегративним, насамперед правом Європейського Союзу, у якому так само використовуються юридичні фікції, у формі нетипових правових приписів [10].

Література

1. Горшенев В. М. Петипичные правовые предписания // Советское государство и право. — 1978. — № 3. — С. 113–118.
2. Там само. — С. 115.
3. Там само. — С. 117.
4. Курсова О. А. Фикции в российском праве: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Н.-Новгород, 2001. — С. 14; Щекин Д. М. Юридические презумпции в налоговом праве. — М.: Акад.-правовой ун-т. — 2002. — С. 51.
5. Палько К. К. Юридические фикции в современном российском праве // Проблемы юридической техники: Сб. ст. / Под ред. В. М. Барапова. — Н.-Новгород, 2000. — С. 467.
6. Дущкова Л. А. Устаповление фикций как технико-научный метод // Философия права. — 2004. — № 1 (9). — С. 97.
7. Пазаренко Г. В. Теория государства и права. — М.: Ось, 1998. — С. 94.
8. Бабасев В. К. Презумпции в советском праве. — Горький, 1974. — С. 14.
9. Черниловский З. М. Презумпции и фикции в истории права // Советское государство и право. — 1984. — № 1. — С. 105.
10. Див.: Приписнова А. Ю. Особенности применения фикций в российском и европейском праве // Российские и европейские правозащитные системы: соотношение и проблемы гармонизации / Под ред. В. М. Барапова. — Н. Новгород, 2003. — С. 130–138.